

УДК 7.036 +76.03/.09

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/74-1-19>**Роман КИКТА,***orcid.org/0009-0003-1166-5462*

викладач відділу скульптури

Львівського державного коледжу декоративного і ужиткового мистецтва імені Івана Труша

(Львів, Україна) *sculptorromankyta@gmail.com*

ГРАФІКА МИХАЙЛА ДЗИНДРИ: ОБРАЗНО-ТЕМАТИЧНІ ТА ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ

Досліджено образно-тематичні та художні особливості графічних творів М. Дзиндри 1980-х – початку 2000-х рр. в контексті еволюції творчості митця. Встановлено, що образно-пластичними особливостями графічних робіт майстра є взаємозв'язок із властивим йому скульптурним формотворенням, помітний у виразних силуетах, монументальності та узагальненнях, асоціативності, конституюванні образів на межі фігуративності та абстракції. Виявлено, що спільною характеристикою скульптурного та графічного доробків художника є художньо вмотивовані дисонанси та збереження зв'язку із оточуючим світом при абстрактності форми. Продемонстровано, що особливістю графіки М. Дзиндри є синестезія графічних і колірних засобів виразності, подібно до «кольоропластики» скульптурних творів митця.

Відзначено, що розгляд графічних робіт М. Дзиндри у контексті художніх процесів ХХ ст. підтверджує їх інспірованість творчим методом кубізму, помітну у зображенні тривимірного тіла як суміщення площин.

Здійснено диференціацію графічних творів М. Дзиндри за «семантичним базовим текстом», предметними мотивами та формальними рішеннями на кілька типологічних груп й розкрито особливості кожної із них. Зокрема охарактеризовано асоціативні «портрети»; зображення людської постаті; жіночі образи, інтерпретовані в ліричному чи іронічному реєстрах; твори, присвячені «єдності – протистоянню» чоловічого та жіночого начал; композиційні групи і твори з асоціативно інтерпретованим сюжетом; композиції – потоки асоціацій, що опосередковано відсилають до тих чи інших явищ, ситуацій, подій; абстрактні композиції вільної форми, засновані на пластично самоцінній драмі ліній, плям і площин.

Відзначено, що технічними особливостями робіт М. Дзиндри є застосування олійної пастелі, пастелі та комбінованих авторських технік – пастелі, фломастера, гуаші, кулькової ручки та олівця.

Ключові слова: графіка М. Дзиндри, образно-тематичні особливості, художні особливості, інтеграція скульптурного формотворення, змішані авторські техніки.

Роман КУКТА,*orcid.org/0009-0003-1166-5462*

Lecturer at the Sculpture Department

Ivan Trush Lviv State College of Decorative and Applied Arts

(Lviv, Ukraine) *sculptorromankyta@gmail.com*

GRAPHICS OF MYKHAILO DZYNDRA: FIGURATIVE, THEMATIC AND ARTISTIC FEATURE

The figurative, thematic and artistic features of M. Dzyndra's graphic works of the 1980s – early 2000s are studied in the context of evolution of the artist's creativity. It is defined that the figurative and plastic peculiarities of the master's graphic works are the relationship with his peculiar sculptural form creation, visible in expressive silhouettes, monumentality and generalizations, associativeness, the constitution of images on the border of figurativeness and abstraction. It is revealed that the common characteristic of the artist's sculptural and graphic works are artistically motivated dissonances and preservation of connection with the surrounding world despite the abstractness of the form. It is demonstrated that a feature of M. Dzyndra's graphics is the synesthesia of graphic and color means of expression, similar to the "color plasticity" of the artist's sculptural works.

It is highlighted that the study of graphic works of M. Dzyndra in the context of artistic processes of the 20th century confirms their inspiration from the creative method of Cubism, visible in the depiction of a three-dimensional body as a combination of planes.

M. Dzyndra's graphic works are differentiated according to the "semantic basic text", subject motifs and formal solutions into several typological groups, and the peculiarities of each of them are revealed. In particular, associative "portraits" are characterized; the image of a human figure; female images interpreted in lyrical or ironic registers; works dedicated to "unity – opposition" of male and female principles; compositional groups and works with an associatively interpreted plot; compositions – streams of associations that indirectly refer to certain phenomena, situations, events; free-form abstract compositions based on a plastically self-important drama of lines, spots and planes.

It is noted in the study that the technical features of M. Dzyndra's works are the use of oil pastel, pastel and combined author's techniques – pastel, felt-tip pen, gouache, ballpoint pen and pencil.

Key words: M. Dzyndra's graphics, figurative and thematic features, artistic features, integration of sculptural form creation, combined author's techniques.

Постановка проблеми. Творчість Михайла Дзиндри (1921–2006) – скульптора, живописця, графіка, архітектора, випускника Львівської мистецько-промислової школи і слухача Мюнхенської академії мистецтв, учня Андрія Коверка, Богдана Мухіна, Івана Севери – одне з найбільш самобутніх явищ українського образотворчого мистецтва кінця 1960-х – початку 2000-х років, в якому досвід світового модернізму, інспірації Олександра Архипенка та власні формотворчі експерименти поєдналися з актуалізацією прадавніх архетипів, етнокультурних образів й форм.

Вагомим складником творчого спадку М. Дзиндри є графіка – оригінальна за художньою мовою, заснована на сміливих експериментах та інтеграції принципів скульптурного формотворення.

Частина графічних творів М. Дзиндри – ліногравюр і виконаних в авторських змішаних техніках – має станковий характер, інші створені як ескізи, проте за пластичною завершеністю набувають значення самостійних робіт. Відзнакою графічних композицій скульптора є побудова художнього образу на межі фігуративності та абстракції, використання образних і формотворчих можливостей матеріалів, лаконізм виражальних засобів, виразність силуетів, експресивний ритм ліній і площин.

Аналіз досліджень. Попри безумовну художню значущість, графічні твори М. Дзиндри практично позбавлені розгляду в українських та емігрантських мистецтвознавчих виданнях. Підґрунтям їх наукового вивчення слугують студії творчості скульптора, переважно у форматах художньо-критичних нарисів, вступних статей до каталогів, згадок у річизці ширших мистецтвознавчих питань.

Хронологічно первинний корпус мистецтвознавчих рефлексій доробку М. Дзиндри утворюють публікації представників української еміграції, сучасників і колег митця. Так, у художньо-критичних есе Юрія Соловія охарактеризовано інспірації, художні особливості окремих скульптурних робіт майстра, еволюцію його творчих пошуків у ділянці круглої пластики (Соловій, 1978: 29–33). Аналогічну проблематику висвітлено у статтях Богдана Бойчука (Бойчук, 1973: 4; Бойчук, 1992: 2). У нарисі І. Федішин, що вийшов друком у часописі «Сучасність», проаналізовано скульптурні твори, експоновані 1971 року в кетскільській садибі митця (Федішин, 1972: 113–114). У контексті інституціоналізації творчих пошуків українських художників в еміграції діяльність М. Дзиндри побіжно розглянуто у публікаціях С. Гординського (Гординський, 2015: 237; Гординський, 2015: 675) та Б. Певного (Певний, 2005: 351–353). У праці І. Кейвана «Українські

митці поза Батьківщиною» М. Дзиндру охарактеризовано як представника молодшої генерації «митців на скитальщині», який почав виявляти свій талант (Кейван, 1996: 14, 38). Викладено біографію майстра, проаналізовано його окремі скульптурні роботи, виставкову активність та участь у мистецьких об'єднаннях у Німеччині та США (Кейван, 1996: 14).

Етапним у мистецтвознавчому осмисленні творчості скульптора став час повернення на Батьківщину на початку 1990-х років. Так, у статті Є. Шимчук до каталогу виставки творів М. Дзиндри у Львівській картинній галереї у квітні – травні 1995 року охарактеризовано життєвий шлях, коло інспірацій творчості майстра та еволюцію його художніх шукань (Шимчук, 1995: 3). Ємні мистецтвознавчі студії скульптурних робіт М. Дзиндри містить нарис Н. Космолінської «Музей – у подарунок Львову» (Космолінська, 2005: 30). У статті Ю. Волощака «Брати Дзиндри родом із Демні» (Волошак, 2013: 19–23) наведено порівняльний аналіз доробків братів Михайла, Євгена, Степана Дзиндр. Еволюцію творчості М. Дзиндри та образно-пластичні особливості його окремих скульптурних композицій досліджено у статті Ю. Круп'як (Круп'як, 2013: 88–93).

У праці Г. Новоженець «Образотворче мистецтво української діаспори 1940-х – 1970-х років: поліваріантність художнього досвіду» (Новоженець, 2015) охарактеризовано участь художника в емігрантській полеміці про роль традицій і новацій у мистецтві (Новоженець, 2015: 184), інспірації його творчості (Новоженець, 2015: 185), особливості художньої мови, еволюцію образно-пластичної концепції (Новоженець, 2015: 162, 166, 169, 171, 187–188), щоправда поза розглядом графічних робіт.

У книзі «Будьмо знайомі – Михайло Дзиндра» (Дзиндра, 2010) наведено біографію майстра, репрезентовано світлини його скульптурних і графічних творів й висвітлено історію створення «Музею модерної скульптури Михайла Дзиндри». У мемуарній праці С. Дзиндри «Довга дорога додому» (Дзиндра, 2021) на основі спогадів М. Дзиндри та матеріалів родинного архіву окреслено етапи життя і діяльності скульптора та розуміння ним творчих завдань. Публіцистичні характеристики творчості митця містить нарис А. Немет (Немет, 2019). «Пластику архітектурної форми» у доробку М. Дзиндри розглянуто у статті С. Дзиндри, що вийшла друком у журналі «Образотворче мистецтво» (Дзиндра, 2023: 48–49).

У 2000-х – 2020-х роках творчість скульптора одержала висвітлення в узагальнюючих мисте-

цтвознавчих виданнях. Так, у п'ятому томі «Історії українського мистецтва» М. Дзиндру згадано як представника «нефігуративно-знакових» творчих рухів, що інтегрували світовий художній досвід другої половини ХХ ст. (Історія, 2007: 811–812). Як продовжувача кубістичних формотворчих пошуків та яскравого представника української мистецької еміграції майстра охарактеризовано у працях О. Голубця (Голубець, 2001: 122; Голубець, 2012: 135; Голубець, 2020: 69).

Єдиною спробою системних аналізу та візуальної репрезентації доробку М. Дзиндри є каталог-монографія Б. Мисюги, де опріч скульптурних розглянуто графічні роботи митця (Мисюга, 2001: 319–341). Зокрема науковцем підкреслено художню самодостатність поліхромної станкової графіки та естампів художника та їхній зв'язок із проблематикою скульптурних шукань (Мисюга, 2001: 321–322, 337). Відзначено властиві графічним композиціям М. Дзиндри різноманітність пластичних рішень, виразність колористики та силуетів, «гармонізацію ритмічних рядів, фактур, різновидів форм» (Мисюга, 2001: 321–322). Підкреслено закоріненість у натурних спостереженнях дзиндрівського абстрактного формотворення та образів, локалізованих на межі фігуративності та абстракції (Мисюга, 2001: 327, 331, 337).

Загалом аналіз літератури, присвяченої творчості М. Дзиндри, засвідчує відсутність в українському мистецтвознавстві спеціального наукового дослідження графічного доробку митця. Так, поглибленого мистецтвознавчого розгляду потребують образно-тематичні та художні особливості графічних робіт скульптора. Актуальними питаннями наукових студій є типологізація графічних творів М. Дзиндри за співвідношенням «семантичних базових текстів», предметних мотивів і формальних рішень та визначення їхнього місця у творчому доробку майстра.

Мета статті – розкрити образно-тематичні і художні особливості графічних творів Михайла Дзиндри в контексті еволюції творчості митця.

Виклад основного матеріалу. Станкова поліхромна графіка та естампи посідають помітне місце в доробку М. Дзиндри 1980-х – 2000-х років. Переважна їх частина зберігається у приватній збірці дружини скульптора С. Дзиндри, решта перебуває у приватній власності інших осіб. Усього за два десятиліття художником було створено понад 800 графічних композицій, за семантикою, предметними мотивами та особливостями формальних рішень диференційованих на кілька типологічних груп.

Іл. 1. Без назви, 2000, змішана авторська техніка, 29,5x19,5. Приватна збірка С. Дзиндри

Чільне місце з-поміж дзиндрівських графічних образно-асоціативних композицій, в яких узагальнені візуальні форми відсилають до об'єктів, явищ, процесів оточуючої дійсності та корелюють зі спектром почуттів, посідають *портрети* – від сповнених відлунь предметності, гротескних і ліричних, до заснованих на відчитанні образу з зіставлень силуетів, ліній, площин. Так, збереження зв'язку із дійсністю при узагальненості зображення характерне для виконаного у змішаній техніці (гуаш, масляна пастель, кулькова ручка) портрета 2000 року (Іл. 1) із сумним чоловічим ликом. Засобом художньої виразності слугує, імовірно, інспірована П. Пікассо деструкція видимого, підпорядкована відтворенню емоційного стану та істотних рис. Водночас, на відміну від визначного іспано-французького митця, М. Дзиндра зберігає скульптурну цілісність форми, виразно репрезентованої на світло-сірому тлі.

Іл. 2. Без назви, 2001, олійна пастель, 30x21. Приватна збірка С. Дзиндри

Гротескність і паралелізм між людським обличчям та фітоморфними формами властиві зображенню сумного, дивакуватого чоловіка (2001)

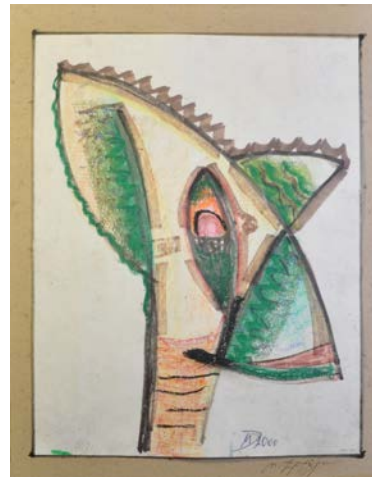
(Іл. 2) зі схожою на кабачок подовженою головою, хвилястими пасмами волосся, носом-паличкою, вустами-галочкою та кумедними вирячкуватими очима на рожево-блакитному тлі. Доброзичливий гумор уподібнює зображення шаржу та рельєфним «гротескним маскам» М. Дзиндри 1973–1999 років. Як і в інших графічних роботах скульптора, творенню образу слугує контур, що окреслює площини, заповнені м'яким пастельним штрихом.

Іл. 3. Без назви, без датування, олійна пастель, 44x31. Приватна збірка

«Динамічний» композиційний принцип покладений в основу зображення без дати і назви (Іл. 3) із головою-кулею і плечовим поясом – вигнутим прямокутником. Семантичне поле роботи розширюють віяло, ледь упізнаване люстерко, гребінь, абрис будівель, що формують прустівський, орієнтований на пошуки «втраченого часу», синкопований хронотоп і «життєвий світ». Засобом абстрагування від емпірики та розкриття присутнього слугує зведення людського тіла до геометричних фігур. Експресивності зображенню додає контраст білого аркуша, чорного тону постаті, пульсуючого смарагдово-кармінного контуру й дрібних яскравих елементів, що утворюють мерехтливий «перехресний ритм».

Візуалізація образів пам'яті, підсвідомого характерна для графічної композиції 1999 року із асоціативно відтвореним профілем й перетином ліній та плям, з яких зринають образи будинків, краєвидів, вітрил. Образно-пластичною особливістю твору є віддзеркалення в поєднаннях спектрально протилежних тонів і майже музичній «монодії» жовтого повноти почування, думки, життя. Увиразненню колірних зіставлень слугують чорні контури та біле, просякнуте світлом тло.

Іл. 4. Без назви, 2000, олійна пастель, 27,8x21,5. Приватна збірка С. Дзиндри

«Галерея» графічних портретів М. Дзиндри містить низку жіночих образів – іронічних або ж вишукано естетизованих. До останніх відносимо виконане у змішаній техніці (пастель, фломастер, олівець) жіноче зображення (Іл. 4) із легким граційним нахилом голови, пелюстком-капелюхом, мигдалевидним оком і тонкою шиєю, схожою на рослинне стебло. Рафіновану жіночність відтворює диференційований діагональний ритм геометризованих форм. Життєву силу і таємницю, асоційовані з жіночим началом, віддзеркалено в поєднанні смарагдових і вохристих барв. Ліричній інтерпретації образу слугують плавність ліній та заповнення площин «повітряними», легкими штрихами пастелі, з-під яких просвічує тло.

Іл. 5. Без назви, 2000, олійна пастель, 30x22. Приватна збірка С. Дзиндри

Кумедний, оповитий ніжним та іронічним авторським ставленням образ зустрічаємо в аркуші з жіночим зображенням з головою форми неправильного прямокутника, паличкою носом і широко розплющеними очима, що здивовано і настрахано, з дитячою безпосередністю, вдивляються в світ (Іл. 5). Творенню комічного та сумного образу слу-

гують синьо-зелені барви заповнених прозорим штрихом геометричних площин. Як Всесвіт, сповнений смутком, сприймається блакитно-сіре тло. З геометричними формами контрастують об'ємно модельовані груди, які відсилають до «палеолітичних венер». Етнокультурним маркером композиції є хвилястий орнамент, що нагадує декор народного вбрання. Оригінальна та цілісна, свідомою деформацією натури робота перегукується із кубістичними знахідками П. Пікассо. Показове образно-пластичне суголосся графічного зображення рельєфним портретам М. Дзіндри (1999) й скульптурному «Портрету» 1972 року.

У низці зображень комічний ефект засновано на контрасті фантазійного та буденного, як в аркуші 2001 року із примхливої форми жіночим погруддям та підвісною електролампю у верхньому правому куті.

До жіночих портретів, локалізованих на межі фігуративності та абстракції, належить аркуш 2004 року (пастель, олійна пастель, фломастер, перо) зі сріблястим профілем, що нагадує бюст Нефертіті (бл. 1350 р. до н. е.). Засобами творення художнього образу слугують плавний пружний силует і контрасти: притишено-помаранчевого і сріблястого, прямих і хвилястих ліній, площин і крапок, меандрів, безконечників-хвиль. Характерними ознаками пізніх графічних творів М. Дзіндри є опрацювання тла м'якими пастельними штрихами, що тонально поєднує його із зображенням, і локальні світлотіньові розтяжки – натяки на об'єм. Особливістю твору є можливість його відчитань як зображень жіночого профілю або ж танцюючої постаті у сріблястій сукні з помаранчевим шлейфом і буфами.

Чільне місце у графічному доробку М. Дзіндри посідають асоціативні зображення *поодиноких людських постатей*, утворених з геометричних елементів або ж «відчитуваних» у нашаруваннях площин.

Іл. 6. Без назви, 2001, олійна пастель, 44x31. Приватна збірка

Так, динамічний композиційний принцип покладено в основу роботи 2001 року (Іл. 6) з фігурою, утвореною нашаруванням орнаментальних фрагментів, схожих на народні килими чи ліжники. Асоціації із танцем викликають експресивний абрис та консолідована центральною віссю різновекторність динамічних площин. Тональній і ритмічній диференціації слугують барвисті дрібні елементи на чорному тлі. Формотворенню архаїчних культур суголосять монументальність і чорно-коричнево-вохристій колорит.

Іл. 7. Без назви, 2000, змішана авторська техніка, 20,5x27. Приватна збірка С. Дзіндри

Утверджені у філософській думці ХХ ст. у працях М. Фуко, Е. Тоффлера, Е. Фромма, Ж. Дельоза, Ф. Гваттарі концепти техногенної цивілізації та «людини-машини» відлунують у зображенні людської постаті (2000) (Іл. 7), схожій на кам'яну брилу чи механізм. Образу суголосить твердження Ж. Ламетрі, що «всі ми лише машини з людськими обличчями». Показові перегуки роботи з «архитектурною пластикою» М. Дзіндри, насамперед із образами зруйнованих будівель, що утілюють сум, самотність, згасання життя. Особливістю зображення є «прозоре», наче акварельне тонування площин олійною пастеллю, що викликає відчуття примарності й туги. Образною виразністю позначена асоційованість сіро-рожевого тла із пустою у всесвітній імлі.

Тему «людини-механізму», «одновимірної людини» Г. Маркузе розвинуто в аркуші 2004 року з чоловічком зі зневоленним прямокутною дошкою геометризованим тілом, схожим на гвинт. Засобами виразу художньої ідеї слугують зведення форм людського тіла до найпростіших геометричних об'ємів, знеособленість, механічність руху, глухий коричневий колір, жорсткий чорний контур.

Іл. 8. Без назви, 2001, змішана авторська техніка, 35,5x28. Приватна збірка С. Дзиндри

Екзистенційну кризу та руйнацію відтворено в атектонічній комбінації прямокутників у композиції 2001 року (Іл. 8). Відчуття меланхолії, самотності, безвиході, відчаю посилюють експресивний «рваний» контур, грубі білі мазки на темному тлі, поєднання глибоких синіх і чорних тонів.

Іл. 9. Без назви, 2000, змішана авторська техніка, 28x20,5. Приватна збірка С. Дзиндри

Іронічне осмислення зображуваного характерне для аркуша з комбінацією абстрактних форм, що нагадує естрадного музиканта під час гри. Особливістю твору є контраст прямих і вигнутих ліній, горизонталей та діагоналей, великих кольорних плям і дрібних графічних елементів, темних фіолетового, синього, чорного і світлих коралових кольорів. Зі скульптурним доробком М. Дзиндри роботу споріднює використання «негативного простору», пластична самоцінність окреслених фігурою абстрактних площин. Іронія та мотив

гри присутні в постаті-опудалі з уподібненими палицям, розташованими навхрест руками і тілом та інтригуювальним відтворенням масті карти пік (Іл. 9).

Іл. 10. Без назви, 2001, змішана авторська техніка, 33,5x28. Приватна збірка С. Дзиндри

На зверненні до *архаїчних культур* засноване зображення «неолітичного» чоловіка (2001) (Іл. 10), схоже на програмну скульптуру М. Дзиндри «Печерна людина» (1970). Засобами графічної виразності в творенні «первісного» образу слугують ламаний силует, схематичне зображення тіла, позбавлені нюансувань коричневий і чорний кольори, брутальність штрихів, хаотичне нагромадження ліній та форм.

Іл. 11. Без назви, 2001, змішана авторська техніка, 30x43. Приватна збірка С. Дзиндри

До графічних творів М. Дзиндри *ліричного реєстру* належить композиція 2001 року (Іл. 11) із помаранчевою абстрактною постаттю, що вигином пружних ліній нагадує вітрило – символ сміливості, свободи, пригод. Образ увиразнює асоціюваність лівої трапецієвидної зеленої площини із крилом та відтворення єдності зі стихіями життєствердним поєднанням помаранчевих, жовтих, червоних, зелених, синіх тонів. Гармонійності та

урівноваженості зображенню надають розташування фігури на центральній осі аркуша, замкнутість вигнутих ліній, що утворюють вісімку, урівноваженість лівої і правої зелених площин. Експресивні ноти у композицію вносить «пульсування» впевненого гнучкого контуру з переходами від чорного до синього, червоного та карміну. Ефект мерехтливої поверхні, властивої й скульптурним творам майстра, створюють сітчасті перетини ліній, нанесених пензлем у тон тлу.

Іл. 12. Без назви, 2001, змішана авторська техніка, 42x30,5. Приватна збірка С. Дзиндри

Одним із найбільш лірично-зворушливих графічних образів М. Дзиндри є сумний та беззахисний ангел (Іл. 12) на асоційованому із метафізичним світлом біло-сірому тлі. Образ небесного, «горнього» творять блакитні, сріблясті, сині тони й мерехтлива фактура, сформована хвилястими лініями та міриадами експресивних штрихів. На сакральну семантику зображеного вказує Всевидяче око – символ Божественної всеприсутності, всебачення, всезнання. Показовою є поширеність образів сумних і кумедних, з ніжною іронією відтворених ангелів, у скульптурному доробку митця («Ангел», 1971; «Старий ангел», 1973).

Принагідно відзначимо, що звернення до цього та інших сакральних мотивів поєднує творчість М. Дзиндри з шуканнями інших сучасних українських художників в царині скульптури, живопису, декоративно-ужиткового мистецтва, для яких іконографічно усталені релігійні образи слугують виразу екзистенційних змістів, осмисленню історії, сьогодення, майбутнього у спектрі новаційних форм.

Іскристою енергією, іронією та ніжністю сповнені зображення жіночих постатей, численні у доробку митця. Зокрема життєствердне начало утілено в танцюючих жіночих фігурах, окресле-

Іл. 13. Без назви, 2000, змішана авторська техніка, 26x12. Приватна збірка С. Дзиндри

них пружними лініями або побудованих із геометричних площин. Характерною рисою образів є розкриття теми лаконічними засобами: домінантним рухом чи абрисами тіл. Так, у роботі 2000 року (Іл. 13) запальний ритм народного танцю відтворено контрастом гнучкого нахилу асоціативно відтвореної постаті та вертикального прямокутного формату у чорному контурному обрамленні. Колективне начало народного танцю візуалізує «відкритий» назовні абрис, що надає виразності окресленим фрагментам світлого тла. Прикметне сприйняття жіночої фігури як однієї з багатьох у хороводі та зображеного руху як ланки між попередніми й наступними у цілісному малюнку танка. Концентрацію життєвої енергії у танцювальній дії відтворено зростанням тонально-колірної інтенсивності від периферії до центру – від світло-сірого тла до умброво-сірого та оливкових й коралових плям. Виразності колірним площинам, заповненим м'яким широким штрихом, надають активні та тонкі чорно-синьо-блакитний і червоний контури. «Етнокультурним маркером» зображення сприймаються хвилясті орнаментальні смуги традиційного народного вбрання.

Гротескність властива постаті танцюючої жінки, схожої на пластику Океанії або ж одушевлений механізм (Іл. 14). Особливістю зображення є зумисна «незугарність і незграбність», відзначена І. Федішин у скульптурних творах митця (Федішин, 1972: 14). Примітивність, наївність фігури підкреслює «збіднене» поєднання

Лл. 14. Без назви, 2006, олійна пастель, 48x34.
Приватна збірка С. Дзиндри

чорного, оливкового, жовтого кольорів. Показове вловлювання М. Дзиндрою «домінантної ноти» руху при імперсональності обличчя та форм.

Лл. 15. Без назви, 2001, змішана авторська техніка,
21x12. Приватна збірка

Перегуки з пластикою Трипілля простежуються в аркуші 2001 року (Лл. 15) із монументальною жіночою постаттю, наче сповитою німотою віків. Так, із трипільською скульптурою зображення споріднюють імперсональність, узагальненість, увиразнення форм орнаментальними смугами, акцентування пов'язаних із плідністю статевих ознак. Засобами художньої виразності слугують вісімкоподібний вертикальний ритм зменшуваних об'ємів, кармін орнаментики, чорний контур, вохристо-зеленаві барви, асоційовані з давниною століть.

Лл. 16. Без назви, 2001, змішана авторська техніка,
35,5x28. Приватна збірка С. Дзиндри

Наскрізною темою творчості М. Дзиндри є зображення *чоловічої та жіночої постатей*, мотив залюбленості, єдності та відмінності протилежних начал. До них належить, зокрема, композиція 1987 року (Лл. 16) із діагонально розташованими фігурами, що утілюють вітальну стихію танку. Показова інтерпретація скульптором танцю як знаково-символічного комплексу, пов'язаного зі «смісложиттєвими засадами людського життя»: еротизмом, родючістю, смертю і воскресінням, «циклічністю та ритмами космосу (макрокосму) і людини (мікрокосму)» (Кіндер, 2002: 50–51). Протистояння чоловічого й жіночого та динаміку світового коловороту відтворюють контрасти прямих і хвилястих ліній та насичених колірних плям. Зі скульптурним доробком М. Дзиндри роботу пов'язує «викресання» гнучких граней зіставлених об'ємів і площин.

Плинний мелодійний ритм притаманний графічній композиції без назви і датування, в якій поєднані *чоловічий і жіночий профілі* зринають із перетину наче акварельних, світлоносних жовтих, жовто-зелених, сіро-зелених й блакитних колірних площин. Експресивності зображенню надає динаміка контуру та навскісних ліній, що розходяться угору, а пластичної єдності – колірнотональне чергування плям. Привертає увагу інтерпретація білого як світла – символу благополуччя, любові, життя.

Показово, що асоціативно присутній у проаналізованих графічних роботах мотив залюбленості, буттєвої єдності присутній у численних скульптурних творах митця («Він і вона», 1970; «Залюблені», 1971; «Поцілунок», б/р; «Поцілунок», 1974; «Двоє», б/р; «Він і вона», 1992).

Іл. 17. «Три королі», 2001, олійна пастель, 38x29.
Приватна збірка

Іл. 18. Без назви, 2000, олійна пастель, 28x33.
Приватна збірка

Чільне місце у графічному доробку М. Дзиндри посідають різноманітні за образно-тематичним наповненням *зображення людських груп*. Прикладом є «Три королі» (2001) (Рис. 17) з узагальненими ритмізованими чорно-зеленавими прямокутниками, що нагадують абрисы людських фігур. Засобом виразності в композиції слугує епічна монументальність, у розумінні М. Дзиндри – синонім закінченості мистецького вислову, формотворчий принцип, неодноразово актуалізований у скульптурних роботах митця («Колядники», 1973; «Родина мертвим», 1982 та ін.). Формуванню казкового хронотопу, образу старовинного королівства, що зустрічається й в скульптурних композиціях майстра («Король», б/р; «Королева», 1967; «Король і королева», 1974; барельєф «Король», 1976), сприяють зіставлення глибоких, насичених, звучних барв.

Особливістю образно-пластичної мови аркуша є зведення видимого до присутнього, відображене в геометризації форм. Так, постаті редуковано до прямокутників, одну із голів окреслено колом, риси обличчя – впевненим кольоровим штрихом. Включенню у скульптурні твори майстра навколопредметного простору відповідає образне навантаження наче сповненого таїною сіро-білого тла. Наскрізною характеристикою творчості М. Дзиндри, притаманною й аналізованій графічній роботі, є майстерне застосування контрастів великих і дрібних елементів, темних колірних плям і світлих енергійних штрихів.

Прикладом графічних художніх рішень з пластичною домінантою статички та актуалізацією етнокультурних традицій є композиція 2000 року (Іл. 18) з трьома геометризваними фігурами на орнаментованому чорному тлі, що нагадує народні

килими. Тематичним підґрунтям зображеного є *коляда* – прадавній звичай обходів сусідських обійсть, переважно у переддень Різдва, з виконанням величально-поздоровчих пісень (колядок) і виголошенням речитативних формул (віншівок) із побажаннями злагоди, миру, добра. На звернення майстра до означеного мотиву вказує зображення зірки – атрибуту обрядодій. Зв'язок із колядницькими обходами, що традиційно здійснювались у сутінках, ознаковує чорне тло. Із колядними зернинами і хлібом асоціюються дрібні завитки, із ритуальною гілкою і деревцем – навскісні динамічні штрихи. До символіки води відсилають білі та золотаві еліптичні м'які лінії, до семантики підземної, земної і небесної сфер, Дерева життя, благополуччя, продовження роду (Причепій, 2020: 117) – ланцюжки ромбів із крапками всередині, що наче зійшли з народних килимів.

Пластичною особливістю роботи є контрасти: примхливої форми чорного тла і прямокутного формату; чіткості абрисів й м'якості окремих штрихів; статички геометризованих постатей та експресії дрібних декоративних елементів; глибокого чорного та яскравих червоних, жовтих, зелених, синіх тонів. Хорове начало народної святкової стихії відлунує у мерехтливій вібрації барв. Фактуру народних килимів імітують виконані олійною пастеллю чіткі, пастозні, повітряні, тонкі і широкі експресивні штрихи.

Показові формотворчі (контрасти, виразність силуету) та тематичні перегуки аркуша зі скульптурними творами М. Дзиндри 1970-х – 1980-х років. Так, у скульптурній групі «Колядники» (1972) застосовано ритмізацію схожих, проте відмінних за масштабом геометризованих постатей, які завдяки фігурці дитинчати творять

самодостатній, сповнений таємничості, обрядосвіт. Виразність силуету, контраст великих об'ємів і дрібних деталей, чітка ритміка, що відтворює хорову народну стихію, притаманні композиції «Колядники» 1973 року.

Іл. 19. «Цигани», 2002, змішана авторська техніка, 27,8x21,5. Приватна збірка С. Дзиндри

Осмислення людської громади як єдиного родового тіла характерне для композиції «Цигани» (2002) (Іл. 19), де утіленню образного задуму слугує чіткий ритм розташованих наче в перспективному скороченні, на архітектурних стереобатах, різномасштабних постатей-колон. Гротескного характеру зображенню надають голови із хвилястими пасмами, волоссям дибки, люлькою, вирячкуватими очима, контрастні щодо чіткої архітектоніки постаментів і тіл. Об'єднанню та диференціації композиції підпорядковано ритм вертикальних і горизонтальних, різної інтенсивності, ліній, півмеандрів і безкінечників, помаранчевих, жовтих, блакитних плям. Привертає увагу застосування аналогічного принципу ритмічної організації багатфігурних композицій у низці дзиндрівських скульптурних робіт («Хористи», 1976; «Танок», 1977).

Особливостями графічних пошуків майстра є взаємозв'язок зі скульптурним формотворенням, виявлений у використанні гнучкої силуетної лінії, динамізмі, монументальності, контрасти форм, руху та спокою, внутрішній диференційованій тектоніці при зовнішній цілісності, тонкій пластичній драматургії, образній асоціативності абстрактних робіт. Актуальними для характеристики графічних творів художника є властиві його скульптурним роботам «поєднання комунікативності та абстракції», інтерпретативна відкритість,

збереження зв'язку з присутніми якостями оточуючого світу при абстрактності форми (Соловій, 1978: 4), відлуння кубістичного формотворення, художньо вмотивований дисонанс елементів (Мисюга, 2001: 6, 29).

Відзнакою графічного спадку М. Дзиндри є не лише відображення скульптурного досвіду, а й пошук у процесі виконання графічних композицій нових скульптурних ідей, художніх засобів, форм. Посутньою для характеристики особливостей графічного доробку М. Дзиндри є міжвидова художня *синестезія графічних і колірних засобів виразності*, подібно до «кольоропластики» скульптурних робіт митця.

Припускаємо інспірованість низки графічних творів М. Дзиндри творчим методом кубізму, зокрема пластичними знахідками П. Пікассо: зображенням тривимірного тіла як суміщення площин, деформацією форм, їх перетворенням в геометричні блоки, гіперболізацією і деструкцією об'ємів, їх розсіченням на площини та грані.

Висновки. Отже, можемо зробити висновок, що образно-пластичними особливостями графічних творів М. Дзиндри є взаємозв'язок зі скульптурним формотворенням, помітний у виразності силуетів; експресивності; узагальненні; контрастах форм, руху та спокою, великих площин і дрібних деталей; внутрішній пластичній диференційованій при зовнішній цілісності; асоціативності; конституюванні образів на межі фігуративності та абстракції. Спільною характеристикою скульптурного та графічного доробків митця є художньо вмотивовані дисонанси, використання художніх можливостей «внутрішнього простору», відкритість до різноманітних відчитань. Важливою характеристикою графічних робіт М. Дзиндри є міжвидова синестезія графічних і колірних засобів виразності, подібно до «кольоропластики» скульптурних творів митця.

Відзнакою творчості М. Дзиндри є пошук у процесі виконання графічних композицій нових скульптурних ідей, художніх засобів, форм. Посутньою для характеристики особливостей графічного доробку М. Дзиндри є міжвидова художня синестезія графічних і колірних засобів виразності, подібно до «кольоропластики» скульптурних робіт митця.

Засадничою характеристикою графічних творів майстра є їх станковий характер, набуття кожною з композицій значення самодостатнього художнього твору.

Розгляд графічних робіт М. Дзиндри у контексті художніх процесів ХХ ст. підтверджує їх інспірованість кубізмом, помітну у зображенні триви-

мірних тіл як суміщення геометризованих форм і площин.

За семантикою та предметними мотивами графічні аркуші майстра поділяються на асоціативні «портрети»; зображення людської постаті; жіночі образи, інтерпретовані в ліричному чи іронічному реєстрах; твори, присвячені «єдності – протистоянню» чоловічого і жіночого начал; композиційні групи з асоціативно інтерпретованим сюжетом, зокрема народних обрядодій.

Особливостями графічних портретів М. Дзіндри є геометризація з метою виявлення присутнього; паралелізм між антропоморфними, фітоморфними і зооморфними образами; звернення до архаїчних скульптурних форм; конкретизація образних характеристик за посередництвом дрібних елементів; візуалізація суб'єктивного в образах пам'яті.

У зображенні поодиноких людських постатей провідного значення набувають мотив руху або ж монументальна статика. Важливими у творенні образів є етнокультурні традиції, стилізовані орна-

ментика та народний стрій. Провідними мотивами жіночих зображень є акцентування на примхливості та витонченості, м'яка іронія та гротеск.

Засобами образно-пластичної виразності у зображенні парних чоловічої і жіночої постатей є злиття або ж контрастне протиставлення колористики й форм.

У відтворенні людських груп провідного значення набуває ритм узагальнених об'ємів і просторових цезур. Образною відзнакою робіт є осмислення громади як єдиного родового тіла, візуалізація хорового начала народного життя.

Технічними особливостями робіт є застосування олійної пастелі, пастелі, комбінованих авторських технік – пастелі, фломастера, гуаші, кулькової ручки та олівця.

Перспективи подальших наукових студій полягають у всебічному дослідженні творчості М. Дзіндри у контексті українського та світового образотворчого мистецтва другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойчук Б. Ліс скульптур Михайла Дзіндри. *Свобода*. 1973. № 192. С. 4.
2. Бойчук Б. Музей Михайла Дзіндри у Львові. *Свобода*. 1992. № 75. С. 2.
3. Волошак Ю. Брати Дзіндри родом із Демні. *Галицька брама*. Львів : Центр Європи, 2013. Ч. 10–12. С. 19–23.
4. Голубець О. Магія третього виміру. Скульптурна пластика кінця ХІХ – початку ХХІ століття. Львів : видавництво ТзОВ «Колір ПРО», 2020. 143 с.
5. Голубець О. М. Мистецтво ХХ ст. : український шлях : монографія. Львів : «Колір ПРО», 2012. 200 с.
6. Голубець О. Між свободою і тоталітаризмом : монографія. Львів : Академічний експрес, 2001. 172 с.
7. Гординський С. 20-та виставка ОМУА. *Святослав Гординський про мистецтво* / упор. Х. Березовська. Львів : АПРІОРИ, 2015. С. 674–677.
8. Гординський С. Мюнхенська образотворча виставка (від окремого звітодавця). *Святослав Гординський про мистецтво* / упор. Х. Березовська. Львів : АПРІОРИ, 2015. С. 236–239.
9. Дзіндра С. Архітектоніка у творчості Михайла Дзіндри. *Образотворче мистецтво*. 2023. № 1–2. С. 48–49.
10. Дзіндра С. Будьмо знайомі – Михайло Дзіндра : скульптура, графіка. До 90-річчя з дня народження. Львів : б. в., 2010. 76 с.
11. Дзіндра С. Довга дорога додому. Львів : Простір-М, 2021. 84 с. іл.
12. Історія українського мистецтва : У 5-ти тт. / гол. ред. Г. Скрипник, наук. ред. Т. Кара-Васильєва. Т. 5 : Мистецтво ХХ ст. Київ : НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 2007. 1048 с.
13. Кейван І. Українські митці поза Батьківщиною. Едмонтон – Монреаль : Clio Editions, 1996. 226 с.
14. Кіндер К. Р. Танець як знаково-символічний комплекс. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв*. Серія : Мистецтвознавство. Вип. 7. Київ, 2002. С. 49–55.
15. Космолінська Н. Музей – у подарунок Львову. *Галицька брама*. 2005. № 124–126. С. 30–31.
16. Круп'як Ю. І. Михайло Дзіндра : невідоме ім'я в сучасній українській скульптурі. *Вісник КНУКіМ*. Серія : Мистецтвознавство. 2013. Вип. 28. С. 88–93.
17. Мисюга Б. Скульптура Михайла Дзіндри : каталог-монографія. Львів : Вид-во «Лілея-НВ», 2001. 343 с.
18. Немет А. Михайлові Дзіндрі – 100. *Your Art*. URL : <https://supportyourart.com/stories/lvivskyj-modernizm-myhajlovi-dzyndri-100/> (дата звернення : 20.01.2023).
19. Новоженець Г. Образотворче мистецтво української діаспори 1940–1970 років : поліваріантність художнього досвіду. Львів : Вид-во «Кальварія», 2015. 280 с.
20. Осадча О. А. Репрезентація християнської традиції в українському мистецтві другої половини ХХ – початку ХХІ століття : дис. ... канд. мистецтвознавства. Спеціальність 17.00.05 – «Образотворче мистецтво». Львівська національна академія мистецтв МОН України. Львів, 2020. 242 с.
21. Певний Б. Перші п'ятнадцять років. Досвід об'єднання митців-українців в Америці. *Майстри нашого мистецтва*. Нью-Йорк : Українська вільна академія наук в США, видавнична група «Сучасність», 2005. С. 341–362.
22. Причепій Є. М. Ромб і косий хрест в архаїчній символіці й народних геометричних орнаментах. *Культурологічна думка*. 2020. № 17. С. 116–129.
23. Скульптура Михайла Дзіндри : каталог творів виставки в Львівській картинній галереї (квітень – травень 1995 року) / вступ. ст. Є. Шимчук. Флорида – Львів : видавництво «Шлях Перемоги», 1995. 16 с.
24. Соловій Ю. Будьте знайомі : Михайло Дзіндра. *Про речі більші, ніж зорі*. Мюнхен : Сучасність, 1978. С. 29–33.
25. Стельмашук Г. Традиційні головні убори українців / АН України, Ін-т народознавства. Київ : Наукова думка, 1993. 240 с.
26. Федішин І. Скульптор Михайло Дзіндра. *Сучасність*. 1972. № 1 (133). С. 113–114.

REFERENCES

1. Boichuk. B. (1973) Lis skulptur Mykhaila Dzyndry. [Forest of sculptures of Mykhailo Dzyndra]. *Svoboda*. – Freedom. No. 192. 4. [in Ukrainian].
2. Boichuk. B. (1992) Muzei Mykhaila Dzyndry u Lvovi. [Museum of Mykhailo Dzyndra in Lviv]. *Svoboda* – Freedom. No. 75. 2. [in Ukrainian].
3. Voloshchak Yu. (2013) Braty Dzyndry rodom iz Demni. [The Dzyndra brothers come from Demnia village]. *Halyska Brama*. Lviv: Tsent Yevropy – Galician Gate. Lviv: Center of Europe, Ch. 10-12, 19-23. [in Ukrainian].
4. Holubets O. (2020) Mahiia tretoho vymiru. Skulpturna plastyka kintsia XIX – pochatku XXI stolittia [Magic of the third dimension. Sculpture plastics of end 19th - beginning 21st century]. Lviv : vydavnytstvo TzOV «Kolir PRO». – Kolir PRO publishing house, LLC. 143. [in Ukrainian].
5. Holubets O. M. (2012) Mystetstvo XX st.: ukrainskyi shliakh: monohrafiia. [Art of 20th century: Ukrainian way: monograph]. Lviv: Kolir PRO. – Kolir PRO publishing house, LLC. 200. [in Ukrainian].
6. Holubets O. (2001) Mizh svobodoiu i totalitaryzmom: monohrafiia [Between freedom and totalitarianism: monograph]. Lviv : Akademichnyi ekspres. – Academic Express. 172. [in Ukrainian].
7. Hordynskiy S. (2015) 20-ta vystavka OMUA. Sviatoslav Hordynskiy pro mystetstvo, upor. Kh. Berezovska. [20th exhibition of the UAAU. *Sviatoslav Hordynskiy on art*] compiled by Kh. Berezovska, Lviv : APRIORI. 674-677. [in Ukrainian].
8. Hordynskiy S. (2015) Miunkhenska obrazotvorcha vystavka. Sviatoslav Hordynskiy pro mystetstvo, upor. Kh. Berezovska. [Munich art exhibition. *Sviatoslav Hordynskiy on art*] compiled by Kh. Berezovska. Lviv: APRIORI. 236–239. [in Ukrainian].
9. Dzyndra S. (2023) Arkhitektonika u tvorchosti Mykhaila Dzyndry [Architectonics in the work of Mykhailo Dzyndra]. *Obrazotvorche mystetstvo*. – Fine Art. No. 1-2, 48–49. [in Ukrainian].
10. Dzyndra S. (2010) Budmo znaiomi – Mykhailo Dzyndra : skulptura, hrafika. Do 90-richchia z dnia narodzhennia [Let's be acquainted - Mykhailo Dzyndra: sculpture, graphics. Dedicated to the 90th anniversary of birthday]. 76. [in Ukrainian].
11. Dzyndra S. (2021) Dovha doroha dodomu [Long way home]. Lviv: Prostir-M, illustr. 84. [in Ukrainian].
12. Istoriiia ukrainskoho mystetstva (2007) [History of Ukrainian art]: U 5-ty tt. / hol. red. H. Skrypnyk, nauk. red. T. Kara-Vasyliieva. T. 5 : Mystetstvo XXst.: NAN Ukrainy, IMFE im. M.T. Rylskoho – In 5 vols. / main ed. H. Skrypnyk, scient. ed. T. Kara- Vasyliieva. vol. 5: Art of 20th century: National Academy of Sciences of Ukraine, M.T. Rylskiy Institute of art studies, folkloristics and ethnology, 1048. [in Ukrainian].
13. Keivan I. (1996) Ukrainski myttsi poza Batkivshchynoiu [Ukrainian artists outside Motherland]. Edmonton - Montreal: Clio Editions. 226. [in Ukrainian].
14. Kinder K.R. (2002) Tanets yak znakovy-symvolichnyi kompleks [Dance as sign and symbolic complex] *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu kultury i mystetstv*. Serii : Mystetstvoznavstvo – Bulletin of Kyiv National University of Culture and Arts. Series: Art History. Edit. 7. 49-55. [in Ukrainian].
15. Kosmolinska N. (2005) Muzei – u podarunok Lvovu [The museum is a gift to Lviv]. *Halyska brama*. – Galician Gate. No. 124–12. 30-31. [in Ukrainian].
16. Krupiak Yu. I. (2013) Mykhailo Dzyndra : nevidome imia v suchasni ukrainskii skulpturi [Mykhailo Dzyndra: an unknown name in modern Ukrainian sculpture]. *Visnyk of KNUKiM*. Serii : Mystetstvoznavstvo – Bulletin of Kyiv National University of Culture and Arts. Series: Art history. Edit. 28. 88-93. [in Ukrainian].
17. Mysiuha B. (2001) Skulptura Mykhaila Dzyndry : kataloh-monohrafiia [Sculpture of Mykhailo Dzyndra: catalog-monography]. Lviv : Vyd-vo «Lileia-NV» - “Lileia-NV” publishing house, 343. [in Ukrainian].
18. Nemet A. (appl. date: 20.01.2023) Mykhailovi Dzyndri – 100 [Mykhailo Dzyndra is 100]. *Youre Art*. <https://supportyourart.com/stories/lvivskiy-modernizm-myhajlovi-dzyndri-100/> [in Ukrainian].
19. Novozhenets H. (2015) Obrazotvorche mystetstvo ukrainskoi diaspory 1940–1970 rokiv: polivariantnist khudozhnogo dosvidu [Fine art of the Ukrainian diaspora during 1940–1970: polyvariety of artistic experience]. Lviv: Vyd-vo «Kalvariia» – “Kalvariia” Publishing House. 280. [in Ukrainian].
20. Osadcha O. A. (2020) Rerezentatsiia khrystyianskoi tradytsii v ukrainskomu mystetstvi druhoi polovyny XX–pochatku XXI stolittia [Representation of the Christian tradition in Ukrainian art of 2nd half of 20th - beginning of 21st century] dus. kand: mystetstvoznavstva. Spetsialnist 17.00.05. «Obrazotvorche mystetstvo». Lvivska natsionalna akademiia mystetstv MON Ukrainy. - thesis. art history candidate. Specialty 17.00.05 - «Fine Art». Lviv National Academy of Arts of Ministry of Education and Culture of Ukraine. 242. [in Ukrainian].
21. Pevnyi B. (2005) Pershi piatnadtsiat rokiv. Dosvid obiednannia myttsiv-ukraintsiv v Amerysi [First fifteen years. The experience of the union of Ukrainian artists in America]. Maistry nashoho mystetstva. Niu-York : Ukrainska vilna akademiia nauk v SShA, vydavnycha hrupa «Suchasnist» – *Masters of our art*. New York: Ukrainian Free Academy of Sciences in USA, “Modernity” publishing group. 341–362. [in Ukrainian].
22. Prychepii Ye. M. (2020) Romb i kosyi khrest v arkhainii symvolitsi y narodnykh heometrychnykh ornamentakh. [Rhombus and oblique cross in archaic symbolics and folk geometric ornaments]. *Kulturolohichna dumka*. – Cultural thought. No. 17. 116–129. [in Ukrainian].
23. Skulptura Mykhaila Dzyndry (1995): kataloh tvoriv vystavky v Lvivskii kartynni halerei (kviten – traven 1995 roku) vstup. st. Ye. Shymchuk, vydavnytstvo «Shliakh Peremohy» – [Sculpture of Mykhailo Dzyndra: catalog of exhibition works in Lviv Art Gallery] (April - May 1995) introduction art. E. Shymchuk. Florida - Lviv: « The Way of Victory» publishing house. 16. [in Ukrainian].
24. Solovii Yu. (1978) Budte znaiomi : Mykhailo Dzyndra. *Pro rechi bilshi, nizh zori* [Be acquainted: Mykhailo Dzyndra. *About things bigger than the stars*]. Suchasnist – Munich: Modernity. 29–33. [in Ukrainian].
25. Stelmashchuk H. (1993) Tradytsiini holovni ubory ukraintsiv [Traditional headdresses of Ukrainians] AN Ukrainy, In-t narodoznavstva. Kyiv: Naukova dumka – Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Folklore. Scientific thought. 240. [in Ukrainian].
26. Fedyshyn I. (1972) Skulptor Mykhailo Dzyndra [Mykhailo Dzyndra - Sculptor]. *Suchasnist*. – *Modernity*. No. 1 (133). 113–114. [in Ukrainian].